

Історія

УДК 373.5:37.017:2-774(438.32-25)"1921/1939

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20444738>

**Релігійне виховання та формування громадянської ідентичності у
державних гімназіях Тернопільського воєводства (1921–1939): на
прикладі Державної гімназії ім. Вінцентія Поля у Тернополі**

Степан Васишин,

кандидат історичних наук, начальник Гуманітарного відділу
Копичинецької міської ради, <https://orcid.org/0009-0002-9926-6871>

Прийнято: 17.05.2026 | Опубліковано: 29.05.2026

***Анотація.** У статті досліджено особливості релігійного виховання та його роль у формуванні громадянської ідентичності учнів державних гімназій Тернопільського воєводства у міжвоєнний період на прикладі Державної гімназії ім. Вінцентія Поля у Тернополі. **Мета статті** полягає у дослідженні особливостей релігійного виховання та його ролі у формуванні громадянської ідентичності учнів державних гімназій Тернопільського воєводства у міжвоєнний період на прикладі Державної гімназії ім. Вінцентія Поля у Тернополі. Особливу увагу приділено аналізу взаємодії державної освітньої політики, конфесійних структур та повсякденних практик релігійного життя учнівської молоді. **Методологічну основу** дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності та міждисциплінарності. У роботі використано історико-порівняльний, системний та мікроісторичний методи, а також підхід історії повсякденності, що дозволило реконструювати як*

нормативно-правові засади релігійного виховання, так і його практичну реалізацію у щоденному житті гімназії. Джерельну базу склали шкільні звіти, нормативні акти Міністерства віросповідань та народної освіти, міжвоєнна педагогічна преса, катехитична література та матеріали освітнього законодавства Другої Речі Посполитої. **Результати.** У результаті дослідження встановлено, що релігійне виховання у державних гімназіях Тернопільського воєводства було важливим інструментом моральної формації та політичної соціалізації молоді. Поліконфесійний характер учнівського середовища зумовлював функціонування кількох моделей релігійного навчання в межах одного навчального закладу. З'ясовано, що релігійна освіта охоплювала не лише викладання катехизму, але й широкий спектр повсякденних практик: участь у богослужіннях, реколекціях, діяльності Содаліції Марійської, Місійного союзу, харцерських та військово-патріотичних організацій. Встановлено, що інтеграція релігійних ритуалів у державні свята та патріотичні урочистості сприяла формуванню моделі «віруючого патріота» та сакралізації державної ідеї. **Висновки.** Релігійне виховання у Державній гімназії ім. Вінцентія Поля виступало складовою ширшої системи державного виховання у міжвоєнній Польщі. Школа функціонувала не лише як освітня інституція, але й як простір формування громадянської лояльності, моральної дисципліни та конфесійної ідентичності учнівської молоді в багатоконфесійному середовищі Тернопільського воєводства.

Ключові слова: релігійне виховання, громадянська ідентичність, державна гімназія, Тернопільське воєводство, міжвоєнний період, історія освіти.

**Religious Education and the Formation of Civic Identity in State
Gymnasiums of the Tarnopol Voivodeship (1921–1939): The Case of the
Wincenty Pol State Gymnasium in Tarnopol**

Stepan Vasylyshyn,

PhD in History, head of Humanitarian department of Kopychyntsi city
council, <https://orcid.org/0009-0002-9926-6871>

Abstract. *The article examines the peculiarities of religious upbringing and its role in the formation of civic identity among students of state gymnasiums in the Tarnopol Voivodeship during the interwar period, using the example of the Wincenty Pol State Gymnasium in Tarnopol. **The purpose of the article** is to investigate the specific features of religious upbringing and its influence on the formation of civic identity among students of state gymnasiums in the Tarnopol Voivodeship during the interwar period through the case study of the Wincenty Pol State Gymnasium in Tarnopol. Particular attention is devoted to the analysis of the interaction between state educational policy, confessional structures, and the everyday religious practices of school youth. **The methodological framework** of the study is based on the principles of historicism, objectivity, and interdisciplinarity. The research employs historical-comparative, systemic, and microhistorical methods, as well as the approach of the history of everyday life, which made it possible to reconstruct both the legal and institutional foundations of religious upbringing and its practical implementation in the daily life of the gymnasium. The source base included school reports, normative acts of the Ministry of Religious Denominations and Public Education, interwar pedagogical press, catechetical literature, and materials related to the educational legislation of the Second Polish Republic. **Results.** The study demonstrates that religious upbringing in the state gymnasiums of the*

*Tarnopol Voivodeship served as an important instrument of moral formation and political socialization of youth. The multi-confessional character of the student environment determined the functioning of several models of religious instruction within a single educational institution. It was established that religious education encompassed not only the teaching of catechism but also a wide range of everyday practices, including participation in religious services, retreats, the activities of the Sodality of Mary, the Missionary Union, scouting, and military-patriotic organizations. The integration of religious rituals into state holidays and patriotic ceremonies contributed to the formation of the model of the “believing patriot” and to the sacralization of the state idea. **Conclusions.** Religious upbringing at the Wincenty Pol State Gymnasium constituted an integral part of the broader system of state education in interwar Poland. The school functioned not only as an educational institution but also as a space for the formation of civic loyalty, moral discipline, and confessional identity among school youth within the multi-confessional environment of the Tarnopol Voivodeship.*

Keywords: *religious upbringing, civic identity, state gymnasium, Tarnopol Voivodeship, interwar period, history of education.*

Постановка проблеми. Проблематика релігійного виховання у середніх навчальних закладах Другої Речі Посполитої належить до важливих напрямів сучасної історії освіти, особливо у контексті досліджень взаємодії школи, держави та церкви в поліетнічних прикордонних регіонах Центрально-Східної Європи. У міжвоєнний період релігійна освіта у польських гімназіях виконувала не лише конфесійно-моральну функцію, але й виступала важливим інструментом політичної соціалізації та формування громадянської ідентичності молоді. В умовах східних воєводств Польщі, які характеризувалися складною етноконфесійною структурою населення, релігія

інтегрувалася у ширшу систему державного виховання, спрямованого на формування лояльності до польської держави та конструювання моделі «правильного громадянина».

Особливо показовим у цьому контексті є Тернопільське воєводство, де співіснування римо-католиків, греко-католиків, юдеїв та представників протестантських конфесій формувало специфічне багатоконфесійне освітнє середовище. Державні гімназії виступали не лише інституціями передачі знань, але й простором ідеологічного впливу, моральної дисципліни та формування колективної ідентичності. Релігійне виховання ставало невід'ємною складовою навчально-виховного процесу та охоплювало як урочне навчання, так і позакласну діяльність, шкільні ритуали, патріотичні урочистості та функціонування молодіжних організацій.

Одним із репрезентативних прикладів реалізації такої моделі була Державна гімназія ім. Вінцентія Поля у Тернополі – один із провідних державних середніх навчальних закладів воєводства. Установа поєднувала реалізацію державної освітньої політики з функціонуванням у поліконфесійному учнівському середовищі. У гімназії сформувалася складна система релігійного та громадянського виховання, що інтегрувала обов'язкове викладання релігії, участь у літургійному житті, діяльність релігійних молодіжних організацій, харцерство, військову підготовку та патріотичні церемонії. Через ці механізми школа прагнула сформувати покоління морально дисциплінованих, релігійно свідомих та політично лояльних громадян.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням наукового інтересу до історії повсякденності школи, конфесійної освіти та ролі освітніх інституцій у конструюванні громадянських і національних ідентичностей у міжвоєнній Європі. Попри наявність значної кількості праць, присвячених освітній

політиці Другої Речі Посполитої, проблема релігійного виховання у державних гімназіях Тернопільського воєводства залишається недостатньо дослідженою, особливо на мікроісторичному рівні.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей релігійного виховання та його ролі у формуванні громадянської ідентичності учнів державних гімназій Тернопільського воєводства у міжвоєнний період на прикладі Державної гімназії ім. Вінцентія Поля у Тернополі. Особливу увагу приділено взаємодії державної освітньої політики та конфесійних структур, функціонуванню релігійних ритуалів і молодіжних організацій, а також інтеграції релігійних та патріотичних елементів у навчально-виховний процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика релігійного виховання та формування громадянської ідентичності у шкільній системі Другої Речі Посполитої останніми роками привертає дедалі більшу увагу польських та українських дослідників. У сучасній історіографії простежується тенденція до переосмислення ролі школи не лише як освітньої інституції, але й як важливого механізму моральної, конфесійної та політичної соціалізації молоді.

Серед праць, присвячених релігійній освіті міжвоєнного періоду, важливе місце займають дослідження польського педагога та історика освіти Р. Цеглярека. Автор аналізує місце релігійного виховання у структурі професійної освіти міжвоєнної Польщі та підкреслює значення релігії як складової морального формування молоді [5]. У монографії дослідник детально розглянув реформу релігійного навчання у контексті освітньої реформи 1932 р., акцентуючи увагу на інтеграції релігії у державну систему виховання та формуванні концепції «державного громадянина» [6].

Ідеологічні засади державного та католицького виховання у міжвоєнній Польщі висвітлено у праці Я. Мацали. Автор аналізує взаємозв'язок

католицької суспільної думки та концепції державного виховання, наголошуючи на поєднанні релігійних і патріотичних компонентів у формуванні молоді [7]. Подібну проблематику розглядає М. Столярчик, який дослідив концепцію *wychowanie państwowe* після освітньої реформи 1932 р. та її реалізацію через шкільні програми [23].

Важливим напрямом сучасних досліджень є аналіз ролі релігії у моральному вихованні молоді. У статті В. Партики релігійне виховання розглядається як ключовий елемент формування моральних норм та соціальної поведінки учнівської молоді [8]. А. Закшевська акцентує увагу на гуманістичному потенціалі релігійної освіти та її ролі у формуванні суспільної етики [25].

Окремий блок досліджень стосується школи як інструмента соціалізації та виховання молоді. Т. Пудлоцький аналізує значення середньої школи як виховного чинника на південно-східних територіях Другої Речі Посполитої, звертаючи увагу на роль учительства, патріотичного виховання та шкільної дисципліни [9]. Значення освітньої реформи Януша Єнджеєвича для трансформації польської шкільної системи досліджує К. Слівак, яка підкреслює посилення державницького характеру виховання після 1932 р. [12].

В українській історіографії проблема функціонування державних гімназій Тернопільського воєводства лише починає ставати предметом спеціальних досліджень. Окремі аспекти функціонування освітньої системи Тернопільського воєводства у міжвоєнний період досліджувалися у працях М. Галая [2–3]. Автор проаналізував структуру управління освітою, діяльність шкільних інспекторатів, повітових шкільних рад та механізми реалізації державної освітньої політики на регіональному рівні. Дослідник висвітлив процес формування мережі навчальних закладів, особливості державної

освітньої політики та становище українського шкільництва у Тернопільському повіті. Водночас релігійне виховання та механізми формування громадянської ідентичності учнів залишилися поза основним предметом аналізу цих досліджень.

Важливе значення для вивчення національно-освітньої політики міжвоєнної Польщі має монографія О. Рудої. Авторка комплексно дослідила політику польської держави щодо українського населення Галичини, проаналізувала механізми колонізації освітнього простору, діяльність державних органів у сфері освіти та реакцію українського суспільства на освітні реформи [4]. Особливу увагу приділено взаємозв'язку між освітньою політикою, національною інтеграцією та формуванням лояльності до держави. Водночас проблема релігійного виховання у державних гімназіях Тернопільського воєводства та його роль у повсякденному житті учнівської молоді не стала окремим предметом спеціального дослідження у праці авторки.

Важливим внеском у вивчення діяльності Державної гімназії ім. Вінцентія Поля у Тернополі є праця С. Василюшина, у якій проаналізовано інституційну трансформацію закладу, освітні стандарти та організаційні засади його функціонування у 1920–1930-х рр. [1]. Водночас питання релігійного виховання, конфесійної структури учнівського середовища та формування громадянської ідентичності у цьому навчальному закладі залишаються недостатньо дослідженими.

Джерельну базу статті становлять передусім шкільні звіти Державної гімназії ім. Вінцентія Поля міжвоєнного періоду [13–22]. Використані джерела дозволяють реконструювати як інституційні механізми релігійного виховання, так і повсякденний досвід функціонування школи у багатоконфесійному середовищі Тернопільського воєводства.

Отже, попри наявність значного доробку з історії освіти Другої Речі Посполитої, у сучасній історіографії відсутні комплексні мікроісторичні дослідження, присвячені релігійному вихованню у державних гімназіях Тернопільського воєводства. Недостатньо вивченими залишаються повсякденні практики релігійної соціалізації, взаємодія школи та церковних структур, а також роль релігії у формуванні громадянської ідентичності молоді в багатоконфесійному прикордонному середовищі міжвоєнної Польщі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значної кількості праць, присвячених історії освіти Другої Речі Посполитої, проблематика релігійного виховання у державних гімназіях східних воєводств залишається недостатньо дослідженою. У сучасній історіографії основна увага зосереджується переважно на нормативно-правових засадах освітньої політики польської держави, питаннях шкільної адміністрації, національної політики та функціонування приватного українського шкільництва. Водночас релігійне виховання здебільшого розглядається фрагментарно – як складова навчального процесу або елемент конфесійної політики держави.

Недостатньо висвітленими залишаються механізми практичної реалізації релігійного виховання у повсякденному житті державних гімназій, особливості взаємодії школи та церковних структур, роль релігійних організацій у формуванні моральних норм і громадянської свідомості учнівської молоді. Окремої уваги потребує проблема інтеграції релігійних практик у систему державного патріотичного виховання та формування моделі «лояльного громадянина» у міжвоєнній Польщі.

У науковій літературі фактично відсутні комплексні дослідження, присвячені поліконфесійному середовищу державних гімназій Тернопільського воєводства, де співіснували римо-католики, греко-католики,

юдеї та представники протестантських конфесій. Недостатньо дослідженими залишаються також повсякденні практики релігійного виховання: участь учнів у богослужіннях, реколекціях, діяльності Содаліції Марійської, харцерських організацій та інших форм позакласної активності.

Окрім того, у вітчизняній історіографії практично відсутні мікроісторичні дослідження окремих державних гімназій Тернопільського воєводства, що дозволили б простежити механізми реалізації державної освітньої політики на локальному рівні. Саме тому аналіз діяльності Державної гімназії ім. Вінцентія Поля у Тернополі дає можливість глибше реконструювати взаємозв'язок між релігією, школою та формуванням громадянської ідентичності у багатоконфесійному середовищі міжвоєнного прикордоння.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності та міждисциплінарності. У роботі поєднано історико-порівняльний метод, системний аналіз, мікроісторичний підхід та перспективу вивчення повсякдення, що дозволяє реконструювати не лише нормативні засади, але й практичне функціонування релігійного виховання у щоденному житті гімназії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідеологічні та концептуальні засади виховного процесу в Першій державній гімназії Тернополя у міжвоєнний період базувалися на рескриптах Міністерства віросповідань та народної освіти від 1918 року. Головним завданням освітньої установи проголошувалося формування у молоді глибокого почуття любові до Батьківщини, а також релігійної та національної толерантності. Державна доктрина передбачала, що жоден громадянин не повинен почуватися чужим у державному організмі, що досягалося через гармонійне поєднання християнської етики та польського державотворчого патріотизму [13, s. 6].

Виховна система була спрямована на виховання «нового типу громадянина» – здорового фізично і морально, усвідомленого у своїх обов'язках та здатного до самопожертви заради держави [16, s. 17–18; 17, s. 22].

Правовий статус релігійного виховання у середніх навчальних закладах Тернопільського воєводства базувався на положеннях Конституції Польської Республіки 1921 р. та Конкордату між Польщею й Апостольською Столицею 1925 року. Відповідно до урядових розпоряджень, католицька релігія визнавалася обов'язковим предметом для всіх учнів-католиків у державних, публічних і приватних школах, що користувалися правами державних або отримували фінансові субсидії [11].

Важливим етапом у розвитку державної моделі виховання стала освітня реформа 1932 р., яка остаточно закріпила концепцію школи як інструмента формування політично лояльного громадянина. Згідно з положеннями реформи, школа мала виховувати «свідомих своїх обов'язків та творчих громадян», чия ідентичність безпосередньо пов'язувалася зі служінням Речі Посполитій [24, s. 68–72]. Релігійне виховання при цьому зберігало статус фундаментального елемента навчального процесу, що підтверджувалося обов'язковістю іспитів з релігії поряд із гуманітарними дисциплінами [10, s. 33–36].

Поліконфесійний склад учнівського контингенту був визначальною рисою повсякдення гімназії ім. Вінцентія Поля. Статистичні дані свідчать про співіснування представників чотирьох основних конфесій: римо-католиків (що становили більшість), юдеїв (мойсеєвого визнання), греко-католиків та поодиноких учнів євангельського віросповідання [15, s. 12–13]. Наприклад, у 1930/31 навчальному році із 215 учнів 103 належали до латинського обряду, 81 – до юдейського, 29 – до греко-католицького та 2 – до євангельського [16, s. 46]. Така структура вимагала від педагогічного колективу реалізації моделі

плюралістичного виховання, де навчання релігії було обов'язковим для всіх визнаних конфесій [15, s. 9; 16, s. 9].

Організація навчання релігії мала диференційований характер залежно від конфесії учнів. Для римо-католиків катехизація проводилася безпосередньо в стінах закладу штатними професорами-катехитами, зокрема о. Мар'яном Урбою та о. Єжи Ягляжем [22, s. 3–4]. Учні греко-католицького обряду нижчих класів навчалися у рідній гімназії, тоді як старшокласники часто відвідували лекції катехитів (зокрема о. Т. Бородайкевича або о. Т. Сембая) спільно з учнями III державної гімназії Тернополя [14, s. 8; 22, s. 5–6]. Юдейська релігійна освіта також була інтегрована в навчальний план, причому для частини класів заняття проводилися катехитами в гімназії ім. В. Поля, а для інших – на базі сусідніх навчальних закладів [15, s. 4].

Методологія викладання релігії спиралася на принцип «актуалізації предмета», що мав на меті зацікавити молодь через зв'язок догматики з реальним життям Церкви та держави [15, s. 14–15]. Окрім лекційного матеріалу, використовувалися допоміжні засоби: читання католицької преси (наприклад, «Przewodnik Katolicki»), обговорення місійної діяльності та сучасних подій у християнському світі, як-от переслідування віри в більшовицькій Росії [16, s. 17–18]. Навчальна література включала праці авторитетних авторів: Шидельського-Туліє (біблійні оповідання), Г. Шмида (літургіка), В. Гадовського (історія Церкви) та М. Сєнятицького (догматика та етика) [22, s. 47–51].

Релігійні практики як інструмент морального виховання були невід'ємною частиною шкільного календаря. Учні регулярно брали участь у богослужіннях, які відправлялися для римо-католиків у костелі оо. Домініканів, а для греко-католиків – у парафіяльній церкві [16, s. 7]. Обов'язковою вимогою було триразове приступання до святих таїнств сповіді

та причастя протягом навчального року [22, с. 22]. Особливе значення мали шкільні реколекції (духовні вправи), які проводилися спеціально запрошеними проповідниками для поглиблення релігійної свідомості молоді [18, с. 14].

Култ святого Станіслава Костки, патрона молоді та гімназії, відіграв центральну роль у формуванні етичного ідеалу учня. Щорічне святкування дня святого патрона (13 листопада) супроводжувалося урочистими богослужіннями, проповідями катехитів та тематичними «поранками» (академіями) [17, с. 22]. Постать святого популяризувалася як взірць для наслідування, що поєднував у собі побожність, чистоту характеру та вірність обов'язку, що корелювало з державними вимогами до виховання лояльного громадянина [15, с. 20].

Діяльність релігійних учнівських організацій забезпечувала позакласний виховний вплив. Провідну роль відігравала «Содаліція Марійська», заснована в гімназії у 1924 році, та «Місійний союз» [21, с. 15]. Содалісти займалися не лише поглибленням власного духовного життя через додаткові молитви та релігійні конференції, а й здійснювали харитативну діяльність, наприклад, опікувалися бездомними дітьми у зимові місяці. Це сприяло формуванню почуття соціальної відповідальності та християнської солідарності серед учнівської молоді.

Формування громадянської ідентичності здійснювалося через інтеграцію релігійних ритуалів у державні урочистості. Кожне значне національне свято, будь-то річниця незалежності (11 листопада) чи Конституції 3 травня, починалося з урочистих відправ у храмах усіх трьох обрядів [18, с. 7]. Особливе вшанування пам'яті лідерів держави, зокрема Юзефа Пілсудського та Ігнація Мосціцького, супроводжувалося заупокійними

чи подячними богослужіннями, що підкреслювало сакралізацію державної ідеї в очах молоді.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що релігійне виховання у Державній гімназії ім. Вінцентія Поля у Тернополі було невід’ємною складовою ширшої системи громадянського та ідеологічного виховання, реалізованої у східних воєводствах Другої Речі Посполитої. Релігія у міжвоєнній гімназії не обмежувалася функцією окремого навчального предмета, а виступала комплексним механізмом моральної формації, соціальної дисципліни та політичної соціалізації молоді.

Поліконфесійний склад учнівського контингенту суттєво впливав на організацію навчально-виховного процесу та визначав співіснування кількох моделей релігійного навчання в межах одного державного закладу. Хоча польська освітня система формально гарантувала викладання релігії для всіх визнаних конфесій, практична реалізація цього принципу демонструвала привілейоване становище римо-католицизму, який був найбільш інтегрованим у символічний та повсякденний простір школи. Водночас залучення греко-католицьких та юдейських учнів до системи релігійного виховання відображало специфіку багатоконфесійного прикордонного середовища Тернопільського воєводства.

Дослідження показало, що релігійне виховання значно виходило за межі формального викладання катехизму та охоплювало широкий спектр повсякденних практик. Участь у богослужіннях, реколекціях, сповідях, релігійних святах і діяльності молодіжних організацій формувала окрему конфесійну культуру шкільного життя. Особливу роль у цьому процесі відігравали Содаліція Марійська та Місійний союз, які сприяли формуванню моральних норм, соціальної відповідальності та колективної ідентичності учнівської молоді. Через діяльність цих організацій релігійне виховання

інтегрувалося у сферу позакласної активності та повсякденної соціалізації учнів.

Важливим елементом виховної моделі була інтеграція релігійних і патріотичних ритуалів. Державні свята, вшанування політичних діячів, харцерська діяльність та військова підготовка поєднувалися з релігійними церемоніями, формуючи сакралізований образ польської держави та закріплюючи ідеал «віруючого патріота». У цьому контексті релігія виступала не лише духовною категорією, але й інструментом легітимізації державної лояльності та формування громадянської ідентичності молоді.

Приклад Державної гімназії ім. Вінцентія Поля демонструє, що міжвоєнна державна школа у прикордонному регіоні одночасно виконувала функції освітньої інституції, простору конфесійного співіснування та механізму державної інтеграції. Релігійне виховання відігравало ключову роль у формуванні моделей соціально прийнятної поведінки, моральної дисципліни та політичної приналежності учнів. Таким чином, гімназія стала важливим середовищем, у якому відбувалося конструювання взаємозв'язку між релігією, освітою та громадянством у багатонаціональній реальності Тернопільського воєводства міжвоєнного періоду.

Дослідження підтверджує важливість мікроісторичного підходу та історії повсякденності для вивчення освітніх процесів міжвоєнної доби. Аналіз діяльності окремої гімназії дозволяє глибше зрозуміти механізми практичної реалізації державної освітньої політики, а також способи формування релігійної та громадянської ідентичності через щоденне функціонування шкільних інституцій.

Список використаних джерел

1. Василюшин С. Державна гімназія ім. Вінцента Поля в Тернополі (1920–1930-ті рр.): інституційна трансформація та освітні стандарти. *Актуальні питання у сучасній науці: журнал*. № 3(45) 2026. С. 699–710. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-3\(45\)-699-710](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-3(45)-699-710)
2. Галай М. Адміністрування шкільництва Тернопільського воєводства в системі управління освітньою галуззю Другої Речі Посполитої періоду 1919–1939 років. *Гуманітарні та соціальні науки: матеріали III Міжнародної конференції молодих вчених*. Львів, Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 38–42.
3. Галай М. Становлення та розвиток шкільництва в Тернопільському повіті у контексті освітньої політики Другої Речі Посполитої : 1919–1932 роки. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія*. 2011. Випуск 1. С. 115–118.
4. Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках XX століття: реалізація та рецепції. Монографія. Львів, 2019. 802 с.
5. Ceglarek R. Edukacja religijna w liceach zawodowych w kontekście innowacyjnych zmian w szkolnictwie zawodowym w okresie międzywojennym w Polsce. *Labor et Educatio*. 2017. № 5. 2017. S. 73–88. <https://doi.org/10.4467/25439561LE.17.004.7979>
6. Ceglarek R. Reforma programowa nauczania religii w szkołach w II Rzeczypospolitej w założeniach ustawy o ustroju szkolnictwa z 1932 r. Częstochowa: Wydawnictwo Naukowe Wyższego Instytutu Teologicznego w Częstochowie, 2018. 404 s.
7. Macała J. Wokół problematyki wychowania w nurcie katolickim myśli politycznej II RP, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2006, nr 1–2, s. 89–103.

8. Partyka W. Znaczenie religii w wychowaniu młodzieży w dwudziestoleciu międzywojennym. *Studia Paedagogica Ignatiana*. 2025, T. 28. Nr 2. S. 113–130. <https://doi.org/10.12775/SPI.2025.2.006>.

9. Pudłocki T. Znaczenie szkoły jako czynnika wychowawczego w pismach nauczycieli szkół średnich obszarów południowo-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej. *Procesy socjalizacji w Drugiej Rzeczypospolitej 1914–1939*. Zbiór studiów. Pod red. Anny Landau-Czajki, Katarzyny Sierakowskiej. Warszawa 2013. S. 153–169.

10. Recenzje. *Echo Nauczycielskie*. 1937. Nr 1–2. S. 33–36.

11. Rozporządzenie MWRiOP z dnia 9 grudnia 1926 r. o nauce szkolnej religii katolickiej. *Dziennik Ustaw RP*. № 1. 1927 poz. 9.

12. Śliwak K. Reforma oświatowa Janusza Jędrzejewicza przedstawiona na łamach „Polski Zachodniej”. *Ogrody Nauk i Sztuk*. 2012. Nr 2. S. 159–167. <https://doi.org/10.15503/onis2012-159-167>.

13. Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum I. im. W. Pola w Tarnopolu za rok szkolny 1927/28. Tarnopol, 1928.

14. Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum I. im. W. Pola w Tarnopolu za rok szkolny 1928/29. Tarnopol, 1929.

15. Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum I. im. W. Pola w Tarnopolu za rok szkolny 1929/30. Tarnopol, 1930.

16. Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum I. im. W. Pola w Tarnopolu za rok szkolny 1930/31. Tarnopol, 1931.

17. Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum I. im. W. Pola w Tarnopolu za rok szkolny 1931/32. Tarnopol, 1932.

18. Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum I. im. W. Pola w Tarnopolu za rok szkolny 1932/33. Tarnopol, 1933.

19. Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum I. im. W. Pola w Tarnopolu za rok szkolny 1933/34. Tarnopol, 1934.
20. Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum I. im. W. Pola w Tarnopolu za rok szkolny 1934/35. Tarnopol, 1935.
21. Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum I. im. W. Pola w Tarnopolu za rok szkolny 1935/36. Tarnopol, 1936.
22. Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum I. im. W. Pola w Tarnopolu za rok szkolny 1936/37. Tarnopol, 1937.
23. Stolarczyk M. Wychowanie państwowe w Drugiej Rzeczypospolitej w świetle programów szkolnych (po wprowadzeniu reformy oświatowej z 1932 roku). *Lubelski rocznik pedagogiczny*. T. XXXVII, z. 3 2018. S. 215–235. <https://doi.org/10.17951/lrp.2018.37.3.215-235>.
24. Wychowanie obywatelsko-państwowe w nowych programach szkoły powszechnej. *EchoNauczycielskie*. 1934. Nr. 3. S. 68-72.
25. Zakrzewska A. Edukacja religijna dzieci i młodzieży szkolnej okresu międzywojennego źródłem humanizacji życia społecznego. *Paedagogia Christiana*. 2012. No 2(30). S. 47–53.